

Шевнюк О.Л.

Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА ЯК ПРОЦЕС І РЕЗУЛЬТАТ

СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ У ЯКОСТІ СУБ'ЄКТА КУЛЬТУРИ

В статье рассматривается феномен образования как процесса и результата становления учителя в качестве субъекта культуры на основе воссоздания духовно-практического опыта поколений в его личностном мире

In the article the phenomenon of education as process and outcome of becoming of the teacher as the subject of culture on the basis of reconstruction of spiritual-practical experience of generations in his personal world is considered

Вчитель як особистість і як професіонал формується у просторі освіти як адекватній формі розвитку людської універсальності, як вираженні специфічно людського способу пізнання буття. Освіта створює фундаментальні умови розвитку майбутнього вчителя.

У наш час на рівні буденної свідомості поняття “культурна людина” стало майже синонімічним поняттю “освічена людина”: культурне зростання особистості асоціюється перш за все з отриманням освіти як процесом набуття різносторонніх і глибоких знань. Отримати освіту — значить спроектувати своє майбуття.

У більшості наукових досліджень, соціально-економічних проєктів, філософсько-педагогічних концепцій, незважаючи на наявну колосальну розбіжність у методологічних критеріях і засобах, беззаперечно визнається **пріоритетність розвитку освіти** як головного чинника цивілізаційного, технологічного розвитку, як основи благополуччя суспільства. У розвинених країнах освіта перетворилася на сектор індустрії, який поглинає значні фінансові ресурси бюджету і водночас приносить колосальні прибутки. “Освітній вимір життя стає провідним формуючим фактором життєтворчості індивіда” [2].

В межах власної філософії освіти С.Клепко визначає мету освіти особистості як здобуття “культурного капіталу” (термін уведений Х.Шельским

(H.Shelsky, 1975)), що його можливо використовувати у будь-яких сферах суспільного життя. “Культурний капітал”, швидше символічний, ніж матеріальний, включає в себе соціальні відношення, відношення панування і субординації в суспільстві, оскільки його володар здобуває позицію контролю і панування над іншими людьми, через те, що його знання перевищують знання інших людей [2]. Культурний капітал стає інтегральним компонентом освіти все більш широких кіл, розділяючи суспільство на тих, хто здобув професійну освіту, і тих, хто її не здобув. Зазначена концепція з досить прагматичних позицій обґрунтовує соціальне значення освіти як культурного капіталу, владного ресурсу особистості в умовах багатовимірної хаосу в природі, суспільстві, в умовах складної взаємодії різних способів інформації.

Поняття освіти генетично пов'язане із поняттям культури. Запропоноване Цицероном тлумачення культури як оброблення, удосконалення душі передбачало “культивування” людини з усіма її здібностями. Культурне позначало те у людині, що набувалось нею у процесі навчання і виховання, на противагу уродженому, успадкованому, біологічному. Людина у тій мірі, в якій вона виступала плодом освітнього перетворення богоданного або природного матеріалу, потрапляла у сферу культури.

Вперше сутнісно поняття освіти було продумане Платоном у його “Державі”: освіта у смислі формування і наслідування певним зразкам, що відобразилось у російському слові “образование” як “слідування образам, зразкам”, процес творення людини. Етимологія українського терміну “освіта” виходить, скоріше, з ідеї освітлення, просвітлення, тяжіння до світла, втіленої у платоновому образі освіти як переходу з темної печери на денне світло.

Остаточно сучасний дискурс освіти сформувався у добу Просвітництва. Поняття освіти отримало категоріальний статус у його зв'язку із поняттям культури і почало позначати специфічно людський спосіб перетворення природних задатків і здібностей. Тлумачення Гердером освіти як “зростання до гуманності” доповнилось її визначенням у Канта як акту свободи діючого

суб'єкта. Гегель тлумачить освіту як результат сходження духу у царину всезагального, результат розриву із безпосереднім і природним.

Сучасна філософська наука тлумачить освіту як соціально-епістеміологічний процес діяльності у суспільстві з метою трансформації особистості засобами розвитку (або зміни) її свідомості, психологічного і тілесного статусу. У культурологічній площині освіта постає одним із засобів соціального відтворення спільноти, підвищення потенціалу її адаптивних можливостей і перспектив соціокультурного розвитку. З педагогічної точки зору освіта визначається як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок. За означенням, прийнятим XX сесією ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Наведені тлумачення, на наш погляд, є недостатніми з позиції осмислення широких зв'язків освіти з культурою. Неправомірно зводити освіту до простого процесу трансляції готового знання, оскільки тоді освіта виступає чимось зовнішнім по відношенню до людини як пасивної істоти.

У нашому розумінні освіти ми виходимо з посилки В.В.Давидова, що *контекст проблеми освіти — це контекст історії культури*, історії форм діяльності і спілкування людей, які включають в себе також історично особливі форми трансляції культури від покоління до покоління [4, 15]. Останнє дозволяє нам характеризувати освіту у широкому розумінні — як залучення особистості до культури, процес якого виявляє соціальну сутність людини, розвиває універсальні для всього людства духовні цінності і почуття. Освіта як соціокультурний феномен являє собою процес самостворення, розвитку і збагачення духовного потенціалу людини, її сутнісних сил.

Освіта як складова процесу культурного відтворення, являє собою принциповий для виживання людини досвід трансляції культури у майбуття. Власне освітній процес можливий лише у тому вузькому просторі, де існують

соціальні зв'язки і спільні культурні традиції, де кожний потребує до визначення іншим і цінує цього іншого. З цієї точки минуле, створюючи умови спадкоємності культури, виступає як умова майбутнього. Як важливий компонент культури освіта обумовлюється соціально-економічним станом суспільства, державним устроєм і пануючою політичною системою, залежить від розстановки соціальних сил, їх світоглядних позицій. В тій же мірі, в якій освіта формується і визначається відповідним типом культури, вона трансформує і моделює майбутню її структуру і зміст. Освіта розкриває горизонти культури через розширення спектру культурних абсолютів, множинність культурних космосів.

Традиційні освітні системи мають своєю метою соціалізацію індивіда в інтересах суспільного устрою, в інтересах його непохитності, засновані на пріоритеті держави над інтересами особистості. *Соціалізація* розуміється як процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціокультурного досвіду, уведення людини у систему соціального функціонування суспільства, у норми соціальної адекватності, у систему соціальних ролей, кодів соціальної комунікації з метою формування конкурентноздатної, мобільної особистості, яка може зайняти певне місце на ринку праці і не протиставляє себе загальним інтересам суспільства. Основним моментом соціалізації є засвоєння людиною соціальних ролей. Освітні системи, орієнтовані перш за все на соціалізацію, побудовані відповідно до “непродуктивної орієнтації” (Е.Фромм), оскільки забезпечують тільки самодостатність соціального виробництва.

Загрозливе відставання морального духовного розвитку сучасної цивілізації від науково-технічного прогресу провокує пошуки “продуктивно” орієнтованої освіти, спрямованої не тільки на соціалізацію людини, але її інкультурацію, відтворення культурного досвіду поколінь, вкорінення у особистісному духовному світі загальнолюдських моральних цінностей. *Інкультурація* (термін уведений М.Херсковицем (M.Herskovitz, 1948) — це

процес і результат набуття загальної культурної компетентності через освоєння системи культурних цінностей, світогляду, моральних настанов. Процес інкультурації активізує перш за все когнітивні процеси.

Сама можливість становлення такої освітньої системи залежить від якісної зміни стилю педагогічного мислення, орієнтованого на гармонізацію міжособистісних, міжнаціональних і соціоприродних відносин. Вона у здійсненні переходу до якісно нового типу вчителя — не виконавця, а творця, у здійсненні *переходу від педагогіки соціалізації до педагогіки інкультурації*.

Вища педагогічна школа визначає саму можливість розвитку інституту освіти. Їй належить ключова роль у становленні освітньої системи, оскільки саме тут задаються методологічні та змістовно-структурні параметри навчальних закладів усіх типів, формується педагогічне мислення і професіоналізм сучасного вчителя. Тому структура і зміст вищої педагогічної освіти є продукуючою моделлю вітчизняної освіти. *Педагогічну освіту* слід розглядати як підсистему всередині освіти, її породжуюче ядро, яке об'єктивно передуює її становленню і стан якого визначає якість цілого. Педагогічна освіта реалізується як професійно-особистісне становлення вчителя в процедурах оволодіння системним загальнокультурним знанням і способами його практичного застосування.

У такому контексті *соціокультурні функції педагогічної освіти вирішують завдання соціалізації та інкультурації вчителя через трансляцію йому накопиченого людством загального і професійного соціального досвіду, уведення у норми і правила соціально-культурної адекватності суспільству, а також навчання знанням, умінням і навичкам професійної діяльності у межах певної соціально-функціональної ролі.*

У визначенні *цілей освіти* можливо виділити два підходи: прагматичний, коли освіта розглядається насамперед як сфера постачання певних якостей особистості для ефективного її входження в суспільний простір і класичний ідеал освіти як нескінченного процесу відкриття і розширення горизонтів

пізнання і самопізнання у комунікативному процесі. Традиційна педагогіка зорієнтована переважно на перший. Старий освітній ідеал відроджується у філософській герменевтиці Х.-Г. Гадамера, а також у концепції С.Й.Гессена.

Останній пов'язує цілі освіти із цілями культурного життя конкретного суспільства, тотожність його системи освіти із структурою його соціальності. Стосовно індивіда освіта є невичерпним завданням. Цілі освіти співпадають з цілями культури. В основу поняття освіти покладається ознака цілей, що їх переслідує освіта — залучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моралі, права, господарства, відповідно існують і види освіти — наукова, мистецька, моральна, правова, господарча тощо.

Проте засвоєння найповнішого досвіду культури не можливе, якими би універсальними здібностями не володіла людина. Мета освітньої діяльності повинна мати прагматичні контури її реалізації: сприяти формуванню і виробленню певної готовності до опанування досвідом культури, розгортанню і налагодженню механізмів орієнтації, продукування цінностей у тій чи іншій сфері діяльності.

О.В.Бондаревська (1999) вважає за можливе у якості глобальної мети освіти з прогностично-педагогічних позицій розглядати людину культури. Стосовно педагогічної освіти це означає такий тип вчителя, ядром якого є суб'єктні властивості, що характеризують міру його свободи, гуманності, духовності, життєтворчості. **Вчитель як суб'єкт культури** —

☞ здатний до культурної ідентифікації з усвідомленням своєї приналежності певній культурі, який інтеріоризував її цінності та здійснює культуровідповідну професійну діяльність;

☞ здатний розуміти цінність і неповторність кожної людини, орієнтований на гуманізм і толерантність, тяжіння до консенсусу і добросусідству, здатний прийняти різні особистісні позиції, релігійні погляди, національні традиції, ментальні картини світу в процесі педагогічної взаємодії;

☞ здатний до розвинення духовних потреб пізнання і самопізнання, рефлексії, автономії внутрішнього світу, активних пошуків смислу життя і сенсів професійної діяльності;

☞ здатний до самовизначення у світі культури з високим рівнем самосвідомості, почуттям самоповаги і самодисципліни, критичністю суджень, умінням приймати рішення і нести відповідальність за них, здійснювати вільний вибір характеру власної професійної діяльності.

☞ здатний до життєтворчості та професійного пошуку, з розвиненим почуттям нового, з гармонійною рівновагою аналітичного і інтуїтивного мислення;

☞ адаптивний з пластичною внутрішньою структурою, практично підготовлений до життя у певному культурному просторі, у складних колізіях глобальної цивілізації.

Прогностична характеристика вчителя як суб'єкта культури дозволяє конкретизувати розуміння *головної мети педагогічної освіти як становлення вчителя у якості суб'єкта культури, як формування його готовності до саморозвитку, що забезпечує його інтеграцію у національну і світову культуру, як перетворення в процесі освітньої діяльності соціокультурного досвіду людства у форму суб'єктності.*

Зазначена мета може бути реалізованою через організацію змісту освіти як спрямованого на культуру як загальнолюдське і національне надбання. Останнє стало найважливішою тенденцією усієї сучасної системи освіти, однією з найсуттєвіших сторін її нової парадигми. Оскільки джерелом освіти є культура, то **змістом освіти має бути культура** [3]. Приймаючи цю точку зору, наголосимо, що останнє забезпечує рух до гуманізації освіти: по-перше, культура, стрижнем якої є людина в її відношенні до світу, у якості змісту освіти провокує людиноцентристський підхід до останньої; по-друге,

суб'єктність культури спрямує освіту не тільки на прилучення до культурного спадку, але й до формування вчителя як суб'єкта культури.

Культура має ціннісний смисл, тому у якості змісту освіти вона сприятиме розвиненню рефлексії, оцінюванню оточення, себе з позицій суб'єкта культури.

Культура історична, тому так важливо залучати до самого процесу виникнення знання, різним способом його вираження і проблематизації. Пізнання як об'єктивація ефективне тоді, коли зміст, що пізнається, представлений у його культурній конкретності, тобто як реконструкція історичного процесу освоєння. У такому аспекті предмет пізнання виступає як дослідницьке завдання, тобто у діяльнісному плані. Тим забезпечується історичність освіти як такої, що спирається на генезис знання у культурі.

Визнання людської культури змістом освіти створює основу для перегляду і модернізації освітніх складових у відповідності до структури самої культури. Виявлення наявних у цілісній системі культури зв'язків перетворить навчальний план на модель (схему) взаємозв'язку різних сторін цілісного змісту освіти, а будову освітнього простору — на модель соціокультурного простору, в межах якого здійснюватиметься становлення особистості.

Цілісний погляд на зміст освіти як педагогічну інтерпретацію людської культури також знімає недоліки вузькоспеціальної підготовки вчителя, який сьогодні не уявляє в цілому змісту освіти.

Осмислення навчальної дисципліни як окремої сфери культури уможлиблює розуміння її специфіки і, тим самим, місця і ролі цієї дисципліни у цілісному житті суспільства та людини.

Розуміння вчителя як посередника між дитиною і культурою, здатного увести її у світ культурних цінностей і надати підтримки у її індивідуальному визначенні у світі культурних цінностей, вимагає визнання культури змістом педагогічної освіти також. Вчитель є гуманітарієм за предметом своєї діяльності, типом мислення і спрямуванням професійних інтересів. Це

професіонал, чії здібності розгортаються у сфері міжсуб'єктних взаємодій, у відношеннях “людина – людина”. Тому **загальнокультурний компонент освіти майбутнього вчителя, не залежно від спеціалізації і рівня, є базовим у педагогічній вищій школі.** Вчителю людинознавчі знання функціонально необхідні і тому складають основу його формування як професіонала, здатного самостійно і відповідально діяти у складних і незвичних умовах полікультурного суспільства, у момент докорінної зміни цінностей.

Педагогічна освіта покликана створювати умови для становлення вчителя, який несе у собі образ гуманістичної культури, який орієнтований у системі сучасного знання про світ і людину у ньому, готовий до розуміння особистісної унікальності дитини і співробітництву з нею.

Розуміння освіти як культурного процесу, рушійними силами якого є пошук особистісних смислів, діалог і співробітництво його учасників у досягненні цілей культурного саморозвитку уможливорює виділення таких **компонентів освіти:**

когнітивного, орієнтованого на забезпечення науковими знаннями про природу, культуру, суспільство, людину у їх системній взаємодії;

аксіологічного, покликаного увести у світ загальнолюдських цінностей і надати допомоги у виборі особистісно значимої системи ціннісних орієнтацій і смислів;

комунікативного, спрямованого на опанування провідними принципами здійснення соціальної взаємодії через оволодіння основними кодами спілкування у соціумі;

діяльнісного (праксеологічного), покликаного формувати соціально-функціональні ролі людини і способи її входження у соціальну практику, розвивати критерії оцінок і принципів відбору соціально прийнятних форм і способів здійснення діяльностей;

суб'єктного, орієнтованого на самопізнання людини, розвиток рефлексивних здібностей, оволодіння способами саморегуляції особистісної і професійної активності.

Важливо підкреслити, що *суб'єктний компонент є системоутворюючим*, чим запропонований підхід до освіти суттєво відрізняється від традиційного, системоутворюючим компонентом якого визнається когнітивний. Всі інші компоненти так чи інакше породжені суб'єктивним, підкорені йому і виступають його модифікаціями.

Майже революційна зміна у 1990-ті роки ситуації на ринку праці, яка вимагала розширення простору знань, обсягу інформації, її багатопрофільності зробила очевидним той факт, що засвоїти усе необхідне для адаптації у нових соціально-культурних умовах неможливо. Актуальними стали готовність до самостійної діяльності по збиранню, обробці, аналізу, організації нової інформації, уміння приймати рішення у нестандартних ситуаціях, доводити їх до виконання, критичне мислення, творчий потенціал. Як показують дослідження (D.C.Berliner, 1993), найбільше сучасні підприємці вимагають від своїх працівників специфічних особистісних якостей, певних емоційних та мотиваційних характеристик. На ринку праці менш значущими стали загальні знання і технологічні навички. У змаганні *виграють здатні добувати знання сьогодні і зараз з домінантою критичного мислення*, а не ті, хто вже володіє певним обсягом самого знання, визначеною інформованістю. Останнє диктує необхідність концептуального переозброєння педагогічної науки, переходу до суб'єкт-суб'єктної парадигми освіти, основними принципами якої є принципи співробітництва, співуправління і самоуправління, прагнення до самореалізації і самовираження в навчальному процесі, цілеспрямований і послідовний розвиток творчого стилю діяльності.

Суб'єктний компонент педагогічної освіти може бути визначений через розгляд *майбутнього вчителя як суб'єкта освітньої діяльності*. Останнє

дозволить виявити внутрішні джерела і мотиви освітньої активності майбутнього вчителя і його виходу на рівень свідомої освітньої діяльності.

Суб'єкт освіти є носієм особливого культурного світу, в якому діють свої закони, цінності і субординації, власні смисли. У нашому визначенні суб'єкта освіти ми виходили з позиції А.Хеллера (A.Heller, 1993), який визначає суб'єкт як лице, що перебуває тут, у цьому світі і бачить цей світ так, як він його бачить. Суб'єкт підпорядкований багатьом речам (моральному закону, соціальним нормам тощо), але ніколи не тотожний своєму буттю, яке його підкорює, так само як він ніколи не вичерпується власною владою над людьми і обставинами. Суб'єкт виступає як унікальне, особливе лице, що має особистісну автономію, власну долю, яка обирається ним самостійно у його діяльності. Прийняття такої концептуальної позиції передбачає відношення до суб'єкта освітньої діяльності як до цілісної біо-психо-духовної істоти, особистості, що знаходиться в процесі становлення.

Суб'єктом педагогічної освіти є перш за все той, хто навчається — майбутній вчитель. Він сприймає від викладача фахову інформацію, але осмислює і переробляє її в процесі власної діяльності. Коли знання набувають особистісної форми, здійснюється власний розвиток вчителя як професіонала. У педагогічній освіті відбувається не просто інтеріоризація майбутнім вчителем певних фахових принципів, а “зустріч” заданого і суб'єктного досвіду. У суб'єктному досвіді представлені предметні і духовні смисли, що мають значення для розвитку майбутнього вчителя. В педагогічній освіті здійснюється своєрідне “окультурення” останнього, його збагачення, нарощення, перетворення, що і складає вектор особистісного розвитку вчителя.

Освіта завжди є функцією суб'єкта і співвідноситься з індивідуальним життєвим шляхом і досвідом людини. Педагогічна освіта, як і будь-яка професійна, є результативною, коли людина не тільки адекватно сприймає знання, однак на їх основі будує свою поведінку, змінюється і удосконалюється.

У такому контексті *педагогічна освіта перетворюється на суб'єктно значиме осяганням світу, сповнене для майбутнього вчителя особистісними смислами, цінностями, відношеннями, зафіксованими у його суб'єктному досвіді*. Зміст цього досвіду процесуально розкривається, збагачується і перетворюється у ході освітньої діяльності. В результаті майбутній вчитель переходить на якісно новий рівень з домінантою критичної та суб'єктної позиції по відношенню до соціального і професійного середовища.

Проведений аналіз феномену освіти дозволяє в контексті конкретного дослідження представити розуміння *освіти є процесу і результату становлення суб'єкта культури у природо-соціо-культурному середовищі, що функціонує у якості універсального способу самозбереження і розвитку культури на основі відтворення духовно-практичного досвіду поколінь у особистісному світі людини*.

Пропоноване трактування освіти відображає не соціальну стратифікацію і не структуру виробництва (як традиційна просвітницька система), а простір культури, оскільки відповідає її змісту і формам у своїх основних змістовно-структурних параметрах. Отже, вищезазначене вимагає проектування педагогічної освіти як продуктивної, гуманістичної, культуроорієнтованої, в якій відбувається становлення вчителя як суб'єкта культури, здатного до відтворення культурного досвіду людства, вкорінення його у особистісному світі учнів.

Література

1. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная цель // Педагогика.— 1999.— №3.— С.36-43.
2. Клепко С.Ф. Концепція інтегративної освіти або чим сучасна філософія може допомогти педагогіці // Педагогічна практика та філософія освіти.— Полтава, ПОПОПП, 1997.— С.66-68.
3. Красновский Э.А. Сферы культуры как источник содержания образования // Стандарты и мониторинг в образовании.— 1999.— №5.— С.13-17
4. Философско-психологические проблемы развития образования / Под ред. В.В. Давыдова.— М., 1981.
5. Berliner D.C. Education Reform in an Era of Disinformation // Education Policy Analysis Archives. V.1.— No.2 February 2.—1993/

6. Heller A/Der Tod des Subjects: Ein phlos. Essay // Dt. Ztschr. fur Philosophie.— В., 1993.— №4.— S.623-638.
7. Herskovitz M.J. Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology. NY, 1948.
8. Shelsky H. Die Arbeit tun die Anderen: Klassenkampf und der Intellektuellen.— Opladen: Westdt. Verb., 1975.

Теорія і методика мистецької освіти: Збірник наукових праць.— Вип.2.— К.: НПУ,
2001.— С.77-87.